

Larry Hurtado

**Na izvorima kršćanskog štovanja:
Kontekst i karakter najranije kršćanske pobožnosti**

Zagreb: Biblijski institut, 2022., 164 str.

Knjiga pod naslovom *At the Origins of Christian Worship: The Context and Character of Earliest Christian Devotion*, autora Larryja Hurtada, prvi je put izdana 1999. godine na engleskom jeziku. Autor u knjizi donosi pregled ranokršćanskih praksi štovanja. Na poseban način čitatelje uvodi u grčko-rimski svijet i kontekst razvoja kršćanske pobožnosti. Praktično izražavanje štovanja bilo je okruženje u kojem su kristološke istine i temelji vjere dobili specifično značenje. Već od samoga početka autor ulazi u samu srž tematike te progovara o kontekstu kršćanstva u prva tri stoljeća koja su značajna za razumijevanje i tumačenje štovanja u današnjem vremenu. Knjiga je jezgrovita bez predgovora i zaključka te se autor fokusira na sam sadržaj knjige koji je sažet u četiri poglavlja.

U prvom poglavlju naziva *Religijsko okruženje* autor nastoji identificirati općenite karakteristike vjerskog štovanja u rimskoj kulturi prvoga stoljeća. To je ujedno bio i temeljni kontekst u kojemu se pojavljuje i povijesno razvija kršćanstvo. Utjecaj grčko-rimske kulture na obilježja štovanja i pobožnih praksi prvih kršćanskih zajednica vidljiv je i u novozavjetnim Pavlovim poslanicama. Ne zanemaruje se činjenica da je židovsko vjerovanje kolijevka kršćanstva te je toj temi autor posvetio sam kraj prvog poglavlja. Njemu ne posvećuje veliku pažnju iz razloga što se kršćanstvo prvenstveno širilo među poganskim narodima pod rimskom upravom.

Za prva tri stoljeća ranoga kršćanstva bilo je karakteristično da je religija staroga Rima prodrla u sve pore političkoga, vjerskog i društvenog života. Bilo je uobičajeno toleriranje i poštovanje drugih poganskih božanstava. Takva rasprostranjenost i sveprisutnost religije u javnom prostoru rezultirala je razvojem različitih spektara vjerskih praksi, koje su postale integrativnim dijelom antičke kulture. Ona po svojoj naravi nije bila ekskluzivna već inkluzivna. Uza svoju bazičnu religijsku kulturu uključivala je i sve ostale religijske oblike i kultove koji su dali svoj doprinos sveukupnoj religijskoj kulturi tadašnjega Rimskog Carstva potičući sinkretizam i politeizam. Vizualnost i sveprisutnost različitih božanstava, hramova i kipova obilježja su religijskog svijeta tadašnjeg vremena.

U takvom kontekstu isticala se isključivost židovskog monoteizma, kao i kasnijeg kršćanstva, što je bilo u velikom kontrastu s obzirom na uključivost rimske kulture. Takav je stav predstavljao svojevrsnu kontrakulturu tadašnjeg vremena. Stoga ne čudi da se na kršćane gledalo s prezirom kao protuvjerski, protudruštveni i protupolitički element. S obzirom da je među prvim kršćanima bilo mnogo Židova, autor progovara o značaju sinagoge u dijaspori kao važnog mjesta za očuvanje židovskoga vjerskog života.

U drugom poglavlju autor govori o *svojstvima ranokršćanskog štovanja*. Značajno obilježje, koje ih je činilo različitima od tadašnje grčko-rimske kulture s mnoštvom bogova za različite prilike, bilo je štovanje jedinstvenoga nevidljivog, bezličnog Boga. Boga koji nije imao statuu. Koji su razlozi da je skromna kršćanska zajednica postala privlačna jednom poganinu koji je svoje religiozno iskustvo mogao ostvariti u raskošnim i velebnim hramovima rimske religije? Koje su to karakteristike koje su nagnale tragatelja da povjeruje i započne prakticirati isključivo štovanje „jednog Boga, jednoga Gospodina“ kakvu praksu nudi jedna malena kršćanska vjerska skupina?

Hurtado izdvaja pet općih svojstava koje su kršćanske skupine nudile obratnicima i koje su postale identifikacijske oznake ranokršćanskog štovanja. Na prvom mjestu autor ističe *prisnost*. Fizičko okruženje najranijega kršćanskog štovanja bili su domovi vjerujućih. Najčešće je bilo mjesta za desetak osoba koje su zajedno tvorile kućnu crkvu sa zajedničkim objedom kao središnjim mjestom u praksi štovanja te posebno u „agape gozbi“ i „svetom poljupcu“. Sve je to doprinosilo razvoju intimnosti. Prisnost zajedništava iskazivala se svim članovima zajednice. Drugo svojstvo koje autor naglašava je *sudjelovanje*. Svatko u grupi imao je pravo glasa. Svatko je bio jednako vrijedan u Kristu. Takva okupljanja pokazala su se radikalno uključivima, tako da su i žene i djeca često pronalazili prostor za uključivanje u javno bogoslužje. Nije bilo društvenih, rasnih i klasnih podjela. Nije se primjećivala podjela na muško i žensko, gospodara i roba. Sve je to bila novost za tadašnji rimski svijet.

Sljedeća karakteristika onoga što je nudila kršćanska skupina bila je *gorljivost*, koja svoj temelj crpi u nadnaravnom djelovanju Duha Svetog. Tako da su skromni sastanci ranih kršćana bili primamljivi, posebni i drukčiji od raskošnog obožavanja politeističkih rimskih božanstava. Štovateljski skup nije bio smjestom gorljivosti i slavlja, već i prigodno mjesto za obnovu duhovnog žara kroz zajedničko štovanje. Vjernike se poticalo da pridaju važan značaj svojim okupljanjima. To je bila sljedeća karakteristika i poticaj da se kršćani dožive kao Božji hram, živo kamenje, sveto svećenstvo koje zajedno s anđelima i nebeskom vojskom sudjeluju u navještaju dolaska nebeskoga kraljevstva. Njihovi skupovi nisu bili samo puki događaji, već susret s transcendentnim po Svetom Duhu. To je bila prilika za manifestaciju i doživljavanje Božje sile i *snage* kroz čudesa i proroštva, uz manifestaciju različitih duhovnih darova, s nadnaravnom karizmom. Da bi pogani prihvatili kršćanstvo, nije bilo dovoljno promijeniti svoja religiozna uvjerenja, već i vjersko ponašanje i praksu.

U trećem poglavlju Hurtado progovara o *dvojtvenom obliku ranokršćanskoga štovanja*. Uz Boga, od samoga početka štuje se i Krist. To je bila značajna novost u odnosu na dominantne politeističke poganske vjerske prakse, ali i za židovski monoteizam, dovodeći ga do određene monoteističke „mutacije“. Hurtado artikulirano i vrlo pažljivo iznosi svoj istančan stav da unatoč dualnosti (Bog i Isus

kao primatelji štovanja) postoji jasno i očito posvećenje isključivom monoteizmu. Tako se molitve, hvale i zahvale upućuju Bogu kroz Krista ili u njegovo ime. Hurtado kaže da se u slučaju novozavjetnih dokaza o štovanju Krista pojavljuju karakteristične štovateljske prakse ranoga kršćanskog pokreta. One su vidljive u molitvi, prizivima i priznanjima, pjesmama, Gospodnjoj večeri te napose krštenju kao činu inicijacije. U svima njima štovanje je upućeno kroz Krista, po Kristu i samome Kristu. Autor ističe da razlog zbog kojega se Isusu daje takvo poštovanje jest taj što je sam Bog njemu dao pravo na takav status. Bog je sve podložio Kristu, a rezultat njegove vladavine sažet je u izjavi da „Bog bude sve u svemu“. Kao Božja „slika“ Isus manifestira Božju slavu. Njega se ne štuje kao novoga Boga ili nekoga tko je pobožanstvenjen, već tko je istovjetan s Njime (Bogom Ocem). Autor naglašava da je Isus uključen u isključivi obrazac štovanja u kojemu ima mjesta za samo jednoga Boga i jednoga Gospodina.

U četvrtom poglavlju pod nazivom *Razmatranja za današnje kršćansko štovanje* Hurtado se odmiče od proučavanja religije prvoga stoljeća te se zaokuplja temom suvremena trenutka. On promišlja o načinima na koje današnje kršćansko štovanje može biti obogaćeno spoznajama o počecima ranokršćanskog štovanja. Osim rasprava o oblicima štovanja, otvara se značajnije pitanje o načinu razumijevanja trinitarne teologije u suodnosu Boga-Oca, Boga-Sina i Boga-Duha Svetoga, i u kojoj se mjeri u suvremenoj praksi štovanja uočavaju biblijske razlike između Božjih osoba i preklapajuće prirode njihovih uloga. Hurtado ukazuje na praksu učestale zabune između Isusa i Boga, odnosno pojave diteizma. Pojavljuje se praksa štovanja dvaju bogova i zanemaruje monoteistička skrupula. Autor upozorava da kada se za Isusa kaže da je jedan i jedinstveni Gospodin, to se radi „na slavu Boga Oca“, a ne odbacujući ili zanemarujući slavu jednog Boga. Isusovo značenje potrebno je promatrati uvijek kroz njegov odnos s Bogom. Tu bi činjenicu kršćani trebali shvaćati u trenutku kada se Bogu obraćaju riječima „Oče naš“ na derivacijski način sudjelujući u supriznavanju Isusova sinovstva. Zbog Isusova otkupiteljskog djela kršćanima je otvoren pristup Bogu te im je omogućen subaštinički status i položaj. Ranokršćansko štovanje odlikovalo se snažnom eshatološkom aromom. Ona se ogledala u očekivanju i objavi konačne Božje pobjede i ispunjenja Božje svrhe u Kristu. Imajući takvu percepciju, kršćansko štovanje i danas može biti nanovo oživljeno i obogaćeno. Hurtado zaključuje da razmišljanje o štovanju Isusa dovodi kršćane do dubljih otkrivenja Boga i kršćanskog poziva da borave u Božjoj otkupiteljskoj milosti.

Knjiga je sažeta, pisana jednostavnim stilom i relevantna za današnji trenutak. Iako nevelika opsegom, sadrži vrlo značajnu biografiju relevantne literature s preko dvije stotine bilježaka koje su sažete, ali vrlo značajne za daljnje proučavanje tematike štovanja. Sadržaj knjige bogat je detaljima, pokazujući nam kontekst razvoja ranokršćanskog štovanja, s prikazom na koji su način prvi kršćani prilazili molitvi i štovanju s aplikativnom primjenom kontekstualizacije suvremenosti.

Knjiga je primjenjiva za sve one koji se bave tematikom bogoštovlja i štovanja kao i za one koji tek zakoračuju u to područje. Posebno je vrijedna kao podloga za razmatranje povijesnih ranokršćanskih praksi pobožnosti, u komparaciji sa suvremenim trendovima. S obzirom da knjiga progovara o tematici o kojoj na hrvatskom jeziku nismo imali izvora, izdavanje knjige ovakva sadržaja značajan je doprinos istraživanju ranokršćanskog štovanja i vjerske prakse. Nadam se da će ova knjiga biti rado čitana i od strane profesora, studenata i samih vjernika te ju svesrdno preporučujem.

Danijel Časni

Thomas Grier Long

Svjedočanstvo propovijedanja

Zagreb: Sveučilišni centar za protestantsku teologiju „Matija Vlačić Ilirik“ i Biblijski institut, 2023., 342 str.

Ova knjiga zanimljiva naslova koja od samoga početka poziva na promišljanje, u izvorniku na engleskom jeziku ima naslov *The Witness of Preaching*. Ovo je prijevod trećeg izdanja knjige, u izvorniku izdane od Westminster John Knox Pressa, u Louisvilleu, Kentucky (SAD), 2016. godine. Knjiga je prevedena na brojne jezike te se često nalazi na popisima obvezne literature na mnogim teološkim učilištima širom svijeta. Godine 2010. časopis *Preaching* proglasio je drugo izdanje ove knjige jednim od 25 najutjecajnijih knjiga koje su izdane u posljednjih 25 godina, a bave se tematikom propovijedanja.¹

Autor je knjige Thomas Grier Long. Profesor je emeritus iz područja homiletike na Candler School of Theology na Emory Sveučilištu u Atlanti, Georgia. Magistrirao je na Erskine Theological Seminary 1971. godine, a doktorirao je 1980. godine na Princeton Theological Seminary. Uz propovjedništvo je vezan njegov cjelokupni profesionalni rad. Prvotno je započeo raditi kao propovjednik u reformiranoj prezbiterijanskoj crkvi te je kasnije kao profesor homiletike održao brojne seminare na učilištima Erskine, Columbia, Princeton i Candler. O popularnosti Thomasa Longa kao propovjednika govori podatak da ga je 1996. godine sveučilište Baylor proglasilo jednim od dvanaest najznačajnijih propovjednika s engleskoga govornog područja² te mu uručilo nagradu Baylor Great Preachers.

1 Michael Dudit, *The 25 Most Influential Preaching Books of the Past 25 Years*, dostupno na <https://web.archive.org/web/20100823080337/http://www.preaching.com/resources/articles/11625882/page-2>.

2 *Effective Preacher Thomas Long to Visit March 24-25*, dostupno na <https://news.web.baylor.edu/news/story/1997/effective-preacher-thomas-long-visit-march-24-25>.